

B. Gergely Piroska

Rózsák és Ruzsák Erdélyben

A címül választott névpár bizonyára sokaknak elárulja, hogy az itt következő írás csak közvetve kapcsolódik ünnepeltünk szép virágnevéhez. Mert amilyen bizonyos, hogy a *Rózsa* változat mindenkiben felidézi a virágok királynőjének tartott növénynevet, s ez már a korai időktől kezdve (l. Berrár: Női neveink 1400-ig. MNy. 46: 170) a legkedvezőbb hangulatú egyénnevek közé sorolja, olyannyira bizonytalan, hogy a *Ruzsa* változathoz is ugyanez a motiváció asszociálódik. A köztük levő hangtani eltérés ugyanis e változat köznévi alapját némileg elhomályosítja. Különösen így van ez olyan magyar vidékeken, ahol e virág-név közszoói alakja általában *rózsa* és nem *rúzsza*. Mindebből az is következik, hogy az ilyen területeken e kétféle alakváltozatú személynév nem keresztnévként, hanem családnévként jelenik meg, az eredeti szemantikai motiváció elhomályosulása ugyanis a családnévekben meglehetősen szokványos és elfogadott a név használói számára. A magyar közszóból keletkezett egyén-(kereszt-)nevek esetében az eredeti jelentés többnyire megőrződik.

A *Ruzsa* családnévre akkor figyeltem fel először, amikor kalotaszegi névgyűjtésem során több településen (Kalotaszentkirályon, Magyarbikalon, Váralmás, Sztánán), de legtömegesebben Zsobokon találkoztam vele. Köznévként azonban e virágot soha nem hallottam így említeni sehol Kalotaszegen, csak nyíltabb *rózsa-róľzsa* változatában. Még inkább fokozódott érdeklődésem iránta, amikor számos történeti adatára akadtam a Szabó T. Attila hagyatékában (OSZK.) levő kalotaszegi összeírások családnévei közt épp Zsobokon, mely a *Ruzsa* családnév itteni több évszázados múltját bizonyítja.

Itt keríték sort, hogy e családnévpár erdélyi helyzetét áttekintsem – a rendelkezésemre álló források határain belül –, és nyelvjárási kitekintés alapján erdélyi előfordulásuk arányaira keletkezéstörténeti magyarázó - kísérletet tegyek.

Lássuk először a *Ruzsa* változatra előkerült történeti adatokat:

Zentelke 1572: *Rusa* Mathe, Bánffy Kristóf jobbágya. A későbbi összeírásokban *Rusa* családnévű személy nem tűnik fel Zentelkén.

Zsobok 1750: *Rusa* Andras, *Rusa* Janos, a Mikola család jobbágjai; 1783: Öreg *Rusa* János – fiai András, János, Márton; Öreg *Rusa* István – fiai: Márton, István, György; *Rusa* Márton (gyermektelen); *Rusa* Gáspár – fia: János. Szintén 1783-ból egy másik zsoboki összeírásban a következő személyek neve szerepel:

Rusa Andras senior –fia Márton; *Rusa* Ferentz; *Rusa* Istvan Junior – fiai Márton István; *Rusa* János Junior – fia Ferencz.

A két zsoboki összeírásban szereplő *Ruzsa* családnevű személyek közt lehetnek azonosak is. Az 1750-es *Rusa* András valószínűleg 1783-ban *Rusa* Andras senior-ként szerepel. A 1750-es *Rusa* János pedig azonos lehet az 1783-as Öreg *Rusa* Jánossal, és talán az ő fiát említik *Rusa* János Juniorként. Minden bizonynyal apát és fiát takarja az 1783-as összeírás Öreg *Rusa* István és *Rusa* István Junior megnevezés is. A családi kapcsolatok kibogozását azonban elbizonytalanítja az azonos keresztnévek ismétlődése a különböző családokban, mely még a 20. században is igen jellemző volt Kalotaszegre.

Más történeti adat Kalotaszegről a *Ruzsa* családnévre vagy *Rózsa* változatára eddig nem került elő.

Erdély különböző vidékeiről, több vagy egyetlen településéről jelentős történeti és mai családnévanyagot is közöl (helynevek mellett) a Magyar Névtani Dolgozatok (MND.) számos kötete. A névanyag gyűjtője és a kötetek összeállítója Janitsek Jenő, a fáradhatatlan erdélyi névkutató és munkatársai. E kötetekből az alábbi néhány történeti adat került elő a *Rózsa* ~*Ruzsa* családnévre (az adatot a vidék és/vagy településnév meg az évszám előzi meg, utána zárójelben a MND. kötetszáma és lapszáma áll).

Miklósvárszék: Barót kihalt családnevei közt 19. század eleje: *Rusa* (188. 57). Nagybacon kihalt vagy eltávozott családok nevei közt, évszám nélkül *Rózsa* (188. 400); Bardócszék: Száldobos 1825: *Rosa*, 1865, 1866: *Rozsa* (118. 277); Sóvidék: Sóvárad eltávozott vagy kihalt családnevei közt évszám nélkül *Rózsa* (180. 54); Háromszék: Sepsiszentkirály kihalt vagy eltávozott családnevei közt évszám nélkül *Rózsa* (167. 17); Torockószentgyörgy 1765: *Rosa* (106. 61); Mezőség: Magyarborzás 17. század: *Rosa*, Szászmóric 16. század: *Rosa* (kisesküllői) (102. 299, 361).

Ezután lássuk, a Régi magyar családnevek szótárának *Rózsa* névcikkében milyen Erdélyre és vele szomszédos területekre lokalizálható adatok vannak.

1461: Ge(orgius) *Rosa* (Máramaros m. 197), 1467: Georgius *Rosa* (Erd. Fehér m. 34), 1471: *Rosa* György (Kolozsmonostor 1: 720), 1496: *Rwsa* (Szatmár m. 201), 1513: *Rosa* (Szatmár m.165), 1514: Dom(inikus) *Roosa* (Máramaros m. 197), 1525: *Rosa* Istvan (Máramaros m. 189), 1572: *Rusa* Mathe (SzT. 4: 430), 1598: *Rwsa* (Bihar m. 350), 1600: *Rosa* (Bihar m. 209), 1639: *Rosa* Mihaly (SzT. 3: 523), 1713: *Rosa* Aaron (OL. Gyulafehérvár 67), 1715: *Rosa* Márton (Máramaros m. 207).

A SzT-ből idézett két adat közül az 1572-es a kalotaszegi Zentelkéről való, így az e szövegben tanúvallomás tevőként szereplő *Rusa* Mathe minden bizonynyal azonos a Szabó T. Attila hagyatékából származó zentelki összeírásban ugyanezen évben ugyane néven található személlyel, melynek adatát fentebb a kalotaszegi összeírásokból való *Ruzsa* családnevűek közt idéztem. A másik, 1639-ből való *Rosa* Mihály adat a SzT. szerint viszont ettől igen távol. a Hunyad megyei Arany településhez köthető, viselője feltehetőleg szintén jobbágy, mert amint a szövegből kiderül, kezesek állnak jót érte, ha földesurától „el budosnek”.

A SzT. rózsza címszavának személynévi szakaszában azonban még további *Rózsa* családnevűeket találunk (ezek nem kerültek be a RMCsSz-ba): 1614: *Rosa* Thamas pp (Csávás MT), *Rosa* György Haro(m)zekj zs (Lukafva MT), *Rosa* Pal jb (Szentdemeter U), *Rosa* Balas jb (Zsákod U). Ez utóbbi adatok a székely székek Bethlen Gábor-féle katonai összeírásaiból valók.

Mindezekből a nem túl nagy számú történeti adatokból néhány következtetés mégis levonható: **1.** A *Rózsa*~*Ruzsa* családnév a 15–18. századi Erdélyben folyamatosan élt. **2.** Nem tartozott a gyakori családnevek közé, de nagyon ritkának sem látszik. **3.** Erdély egészen különböző vidékein is előfordult, Hunyad megyétől Szatmár és Máramaros megyéig, sőt egyes pontokon előfordulása sűrűsödött is (Máramaros, a székely székek, Kalotaszeg). Két hangtani alakváltozata közül a nyíltabb *Rózsa* lehetett többségben a zártabb *Ruzsával* szemben, kivéve Kalotaszeg, ahonnan a legtöbb történeti adatot lehetett az utóbbira idézni.

Következzék a mai, főleg a 20. századi állapot bemutatása jórészt a magam kalotaszegi gyűjtésére, illetve az említett MND. kiadványokra támaszkodva.

Kalotaszeg családneveinek gyakorisági sorrendjében – kizárólag *Ruzsa* alakban – a 68. pozíción áll: 28 család és családtöredék, 80 személy viseli (l. tölem NytudÉrt. 108: 19). Gócpontja az alszegi Zsobokon van, ahol a negyedik nagy gyakoriságú családnév (26 család/68 személy). A népi névhasználatban azonban e családnéven csak néhány személyt említenek pl. *Ruzsa* Ilona, *Ruzsa* Jani, *Ruzsa* Kisó, nagy többségüket huszonkétféle ragadványnévvvel különböztetik meg. Innen származott szét még két alszegi faluba: Váralmásra (2 család/5 személy), ahol a *Zsoboki* ragadványnevet kapták, és Sztánára (1 család/2 személy), ahol zsoboki származásukat szintén számon tartják. Végül még két közeli felszegi településen is felbukkan: Magyarbikalon (1család/4személy) és Sárvásáron egy ide férjhez jött zsoboki születésű asszony nevéként.

Családnévi funkciója mellett ragadványnévként is feltűnik Kalotaszegen. Váralmásra egy vőnek ment férfi kapta meg ragadványnévül felesége *Ruzsa* családnévét (ez Kalotaszegen elég általános ragadványnév-adási szokás). Zsobokon keresztnévvel bővült, kételemű *Ruzsa Gyuri* formájú ragadványnévvvel ruháztak fel egy családot, aki olyan telken lakik, amely valamikor egy *Ruzsa Gyuri* nevű emberé volt (a teleknév ragadványnévvé válása szintén nem ritka Kalotaszegen). A köznyelvi és nyelvjárási alakváltozathoz való viszony szempontjából érdekes eset az a zsoboki *Rózsa* ragadványnév, amelyet az egyik *Ru-*

zsa nevű család kapott arról a viselőjéről, aki a vasútnál dolgozott, különbnek tartotta ezért magát a többi földműves Ruzsáknál, és *Ruzsa* helyett *Rózsának* szólíttatta magát. Persze családnevét hivatalosan nem változtatta meg, így a *Rózsza* az egyik zsoboki *Ruzsa* vezetéknevű család ragadványneveként rögzült.

Mai adatokat néhány más erdélyi településről is közöltek. Így az imént idézett bardócszéki Száldoboson a 19. század óta is élnek *Rózsza* családnevűek, és nem is kevesen: 8 család/24 személy. Az ugyanehhez a székely székhez tartozó Vargyason egy cigány család nevében váltakozik a kétféle alakváltozat (MND. 118. 277, 335). Ugyancsak cigány családok (3/12) viselik a *Ruzsa* változatot a miklósvárszéki Köpecen, és egy beköltözött személy ugyane változaton található Miklósvárszék Nagyajta nevű falujában (MND. 188. 202, 330). A háromszéki Torján viszont *Rózsza* alakváltozatban szerepel (MND. 151. 29), és szintén *Rózsza* változatban él a felső-marosmenti Abafáján (MND. 173. 42).

E családnév mai előfordulásai – már amennyit belőlük megismerni módomban állt – mindkét alakváltozatot felmutatják. Kalotaszegen a *Ruzsa* változat szilárdságát bizonyítja, hogy a nyíltabb változatra való áttérés próbálkozása gúnyos ragadványnévben bélyegződött meg. A Székelyföldön e változat cigányok körében járatos, másoknál viszont a *Rózsza* változat szerepel.

A tárgyalt családnév világos etimológiájú: a *rózsza~rúzsza* köznévből, esetleg ennek női/férfi névként való alkalmazásából keletkezett. A RMCsSz. az utóbbit teszi első helyre, és az apa/anya neve motivációs csoportba sorolja. De akár melyik is lehetett e családnév közvetlen előzménye (s ez családonként váltakozhatott is), kétségtelen, hogy kétféle névváltozata végső soron e növénynév két különböző nyelvjárási alakváltozatára megy vissza. Nyelvföldrajzi helyzetükről a Romániai magyar nyelvjárások atlaszának *rózsza* térképéről meg az Új magyar tájszótár megfelelő szócikke alapján tájékozódhatunk.

A RMNyA. 836. számú térképe a zártabb *rúzsza* alakot csak a mai délnyugati határmentéről: Dezsőháza, Kisiratos, Majlátfalva és Temeskeresztes településekről jelzi, egyetlen más erdélyi tájról sem, így a Kalotaszegről az atlaszba felvett három kutatópontról (Gyerőmonostor, Kalotaszentkirály, Magyarbikal) sem, mindenholnan a nyílt *rózsza* vagy a diftongusos *roľzsza* formát jelzi.

Még elgondolkodtatóbb a *Ruzsa* névváltozat keletkezési helyéről az ÚMTsz. nyelvöldrajzi vallomása, mely szerint e növénynév *rúzsza* alakváltozata a magyar nyelvterület nyugati, északi és középső részére jellemző, kelet felé haladva (pl. Berettyóújfaluból) vagy az erdélyi pontokról hozott példákban viszont a *rózsza* változat szerepel (IV, 772–5). Ebből kiindulva feltételezhető, hogy e családnév *Ruzsa* változata valószínűleg Erdélyen kívüli területen keletkezett és az ezt viselő erdélyi családok nyugatabbról származhatnak. Így a kalotaszegi Zsobokon tősgyökeresnek számító, sok családra oszló *Ruzsák* ideköltözése – történeti adataik tanúsága szerint – már a 16. században vagy még előtte megtörténhetett, s az elmúlt négy évszázad elegendő idő volt ahhoz, hogy a falu legnépesebb családjai közé emelkedjék.

Az is nyilvánvaló, miért ritkább ez a névváltozat Erdélyben, szemben az elterjedtebb *Rózsa* változattal, melynek történeti és mai adatait több más erdélyi vidékről fentebb bemutattuk. A köznév Erdély-szerte nyílt alakjával való összefüggés erre egyértelmű magyarázatul szolgál még akkor is, ha a migrációt egyes *Rózsa* nevű családok esetében sem zárhatjuk ki.

A *Rózsa~Ruzsa* családnevet tehát besorolhatjuk azok közé a névpárok közé (pl. Birtalan~Bertalan, Demján~Demjén, Demes~Dömös stb.), amelyeknek nyelvjárási vetületük van, s ez felhasználható nemcsak elterjedésük, hanem olykor keletkezésük területének kinyomozásához is.

Gréczi-Zsoldos Enikő

Egy XVII. századi középnemesei misszilis faggatása

1. „Polthar: 21. 10br 1692” keltezéssel megbúvuk egy misszilis Nógrád vármegye nemesi közgyűlésének iratai között (jelzete: Nógrád Megyei Levéltár IV. 1. b. 1692. december 21.). A levél minden bizonnyal saját kezű írása annak a középnemeseinek, aki akkoriban a Nógrád vármegyéhez, ma Szlovákia Besztercebányai kerületéhez tartozó Ipoly-völgyi település, Poltár földesura volt. Az aláírásból mindössze néhány betű vehető ki tisztán: *GrGé...*, s ezt egy cirkalmas, vízszintes és függőleges vonalakkal, kacsaringókkal díszített, határozott befejezés követ. A kézjegy ductusa megegyezik a levélszöveg írásképével. Ez, illetve az írás minősége és a sajátos, magabiztosságot tükröző autogram arra enged következtetni, hogy nem fogadott deák, hanem a földesúr saját keze írása mind a kézjegy, mind a levél, következképp a fej és a kéz ez esetben ugyanaz. A történeti dialektológus örömmel nyugtázhatta, hogy a misszilis szövegének nyelve lejegyzőjének nyelvváltozatát tükrözi.

A címzés jól olvasható: Nemzetes Vitézlő Bulyovsky Ferencz U[r]nak Nemes Nograd Varmegye ViceIspanyanak, jo akaro U[ramna]k a[da]jjék.

A Borovszky Samu szerkesztette, Nógrád vármegyét bemutató monográfia (Borovszky 1988²: 104) szerint Poltár község alapítói, az első telepesek minden bizonnyal magyarok, palócok voltak, erre utalnak a falu XX. századi szlovák lakosainak régi magyar családnevei. A XVII. században, amikor misszilisünk kelt, Poltár község birtokosai a Géczy család tagjai voltak. Ebben az évszázadban élt közülük Géczy András, aki országgyűlési követként és többször a vármegye szolgabírójaként is tevékenykedett, utoljára 1613-ban. Felesége révén birtokul szerezte a Zólyom megyei Garamszeget, ezzel megalapította a család új ágát, amelynek tagjai ettől kezdve a garamszegi előnevet viselték. Felesége Poltári Soós Fruzsina, fiuk, Gábor 1649-ben a poltári Soós család kihalásával a